

Majdán János

Göncz László: A Muravidéki magyarság 1918-1941 című könyvének recenziója

A szerző sok egyéb tevékenysége mellett 1996-ban közreadta a „Fejezetek Lendva történetéből 1920-ig” című művét, melynek – közvetett formában – folytatásának tekinthető A muravidéki magyarság 1918–1941 című munkája. A szép kivitelű, 367 oldalas kötet a kisebbségbe került volt Zala és Vas megyei magyarok két világháború közötti időszakáról szól. Évek óta nyomon tudom követni, s időnként aktív résztvevője is vagyok a szlovéniai magyarság tudományos és kulturális életének. Ennek alapján bizton állítom, hogy Göncz László előtt nagyon nagy szakmai és emberi akadályok tornyosultak az adatok megszerzése, az anyaggyűjtés és az írása során. A szerző számos alkalommal a többségi nemzet, tehát Szlovénia szakembereivel is komoly összeütközésbe került és kerül a téma kapcsán. A kutató így szakmailag időnként légüres térben mozogva végezte kényes munkáját. Ezt a nehezen megoldható helyzetet csak egy nagyon pontos, tárgyilagos és kevés érzelmetek magában hordozó mű képes némileg tompítani. Göncz László ehhez az egyetlen célhoz vezető módszerhez folyamodott, s a könyvben igyekezett minél több bizonyítható tényt felsorakoztatni. Bevezetőjében utalt is erre a helyzetre, s nyíltan felvállalta, hogy a munka „a muravidéki magyarság szempontjából” vizsgálta az eseményeket, s ebből eredően a „történeti áttekintés nem mindenben helyezhető közös nevezőre a szlovén történészek által kialakított álláspontokkal”. Ugyanakkor határozottan leszögezi, „hogy tudatos torzítást nem követtem el”.

A könyv valóban így készült. Tudatosan nem történt sem elhallgatás, sem az adatok „magyar szempontú” válogatása, kiemelése.

Nyugodt szívvel mondhatom, hogy a szerző szakmai hozzáállása, forrástisztelete és érzelmetől mentes értékelése példa értékű. Az egész műben végighúzódik az a kínos igyekezet, hogy „hallgattassék meg a másik fél is”. Mindez nem „látszátmódszer”, hanem valós és megvalósult törekvés az értékelések sokszínűségének felvillantására.

Ez magyarázza a Bevezető harmadik alfejezetében részletesen ismertetett, a Miroslav Kokolj által elkészített korabeli szlovén összefoglaló hosszas idézése,

vagy a térség kiemelkedő szerepet játszó katolikus papja, Joze Klekl értékeléseinek összegzése. Ugyanúgy közreadja a „madžaronnak” kikiáltott Štefan Kühár véleményét, mint az utóbbi időszakban megjelent Dušan Neek tanulmány értékelését. A szerző kiválóan ismeri a kérdéskörhöz tartozó és az utóbbi időben megszorodott szlovén nyelvű feldolgozásokat, a további fejezetekben megtalálhatóak a pontos hivatkozások Ivan Jerić, Borut Brumen stb. munkáira is.

A rövid bevezető fejezet után további három nagyobb részből áll a feldolgozás, melyhez ötödikként kapcsolódik egy rövid kitekintés az 1941. évi eseményekről, majd a szerző zárógondolataival végződik a kifejtő részt. A források, a mutatók és a szlovén és német nyelvű összegzés külön fejezetben olvasható. A könyvben való eligazodást nagyban segíti a VIII. (mutatók) fejezet, amely a szokásos név- és helymutató mellett a sajtóról, a műsoros rendezvényekről, a pártok és politikai testületek témaköréről is tartalmaz mutatót. Bár a mutatókat egy mondattal szokták elintézni az ismertetésekben, külön szeretném azonban felhívni a figyelmet Göncz László könyvének pontos és nagyon részletes segédletére. Dicséret illeti a mutató elkészítőjét, mivel ennek segítségével immár eldönthetőek a gyakori viták egy-egy eseményről, azt ott megjelent személyekről, létszámokról stb. A térség monografikus feldolgozásának hiányában eddig más művekben „bocsánatos bűn” volt a pontatlanság, de ennek vége, s ezt a mutatót a szlovén szakemberek is könnyen használni tudják. A Muravidék két világháború közötti eseményeiről, személyiségeiről innentől kezdve pontos adataink vannak, csak tudatosan lehet téves adatot írni. Elismerést érdemel a hosszú szlovén és a rövidebb német nyelvű összefoglaló. Bár a szlovén szakemberek nem fektettek és fektetnek túl nagy energiát e „távoli” vidék kutatásába, mégis az utóbbi évtizedben egy kis érdeklődés megindult a határmenti térség irányába. Néhány maribori földrajzos, a muraszombati múzeum szakemberei, a ljubljana-i kisebbségi intézet néhány munkatársa foglalkozott e térség szakmai feltárásával. Közöttük vannak Muravidékről valók, magyarországi szlovének és magyarok, illetve csak szlovénul tudók.

Az utóbbiak számára készült a szokásosnál hosszabb szlovén nyelvű összefoglaló. Ez gyakorlatilag egy külön tanulmány, amely szlovén nyelven, rövidítve adja az olvasó kezébe a térség két világháború közötti történetét. Úgyesen választotta ki Göncz László a könyv legfontosabb gondolatait fordításra, s emiatt a szlovén rezümé nem pontosan követi a mű fejezeteit. Ez a megoldás a jó, mivel a 10 oldalas szlovén összefoglaló már lehetővé teszi a tartalmi problémák felvetését és összegzését is. Csak reménykedhetünk abban, hogy a szlovén szerzők megtalálják ezt a jól sikerült összefoglalót.

A könyv a téma feldolgozásakor az időrendet követi. Ez a logikai sorrend egyfelől egy bevett – s időnként kényelmes – feldolgozási módszer, másrészt az összefoglaló nélküli témák esetében megkerülhetetlen metódus. A Muravidéken történtek feldolgozása, a változások bemutatása a címben feltüntetett két időpont – 1918 és 1941 – között történt.

A korszakhatár kijelölése jó, mivel e térség történetében valóban alapvető változások zajlottak le a két időpont között.

A mű gerincét két nagy fejezet – a II. és a IV. – adja. Az arányok egyúttal a részek fontosságát, a szerző által feldolgozott források és szakirodalom nagyságát is jelzik. A II. részben a térség 1918-tól kezdődő változásai kerülnek részletezésre a trianoni békediktátumig. A térség további története szempontjából a lényeges kérdések felvetésére ebben az időszakban került sor. A könyvben a magyar és szlovén szakirodalom alapján kerül bemutatásra, hogy „Merre tart a Mura mente?” A térség történetéről készült korabeli írások (M. Kokolj) mellett e fontos fejezet megírásakor sikeresen felhasználta a szerző az utóbbi évek magyar nyelvű munkáit is. Igen biztató, hogy e lényeges, de a két ország történészei között ellentétes nézeteket kiváltó kérdésben sikerült az utóbbi években három komoly tanácskozást tartani. A konferenciákon elhangzottakat a könyv szerzője beépítette művébe. Göncz László a korszak szereplői által kiadott memoárok, nyilatkozatok, későbbi beszélgetések felkutatását, és a fejezetbe történt bedolgozását eredményesen végzi el. A szerző módszeresen kutatta a budapesti Hadtörténeti Levéltár korabeli jelentéseit, a Szombathelyi Püspöki Levéltár anyagait, valamint a Vas Megyei Levéltárban található beszámolókat, leveleket. Az eredeti források feltárását

és feldolgozását is elvégezte tehát a szerző a publikációk rendszerezése és értékelése mellett, hogy valóban átfogó összegzést tudjon adni a vizsgált területről.

A Mura mente napjainkig kiható változásainak elemzéséből világosan kirajzolódik a szerző megállapítása, miszerint az első időszakban a Jože Kekl által kezdeményezett „elcsatolási törekvéseknek jelentős tömegbázisa a Muravidéken akkor még nem volt. Következései annál inkább adódtak.” Az 1918 őszen történt helyi kezdeményezések részletes elemzése mellett a fejezetben szó esik a proletárdiktatúra sajtósága Mura menti megvalósulásáról, az „alsólandvai ellenforradalom” személyes okokból történt kihirdetéséről és a „Mura Köztársaság” kikiáltásáról. Ezek a helyi események egyrészt hasonlóak az ország más területein is „kikiáltott” köztársaságokhoz, s mint ilyenek pontosan jelzik a központi vezetés hiányát, a polgári kormányzat által megfogalmazott, és a gyakorlatban megvalósított teljes állami anarchia, a közigazgatás és a katonai szervezés szétzilálása terén tett lépések helyi megvalósulását. Egy olyan nagyfokú politikai naivságot mutattak a Mura mentén történtek a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány részéről, amely az utókor számára is kétségesnek tesz az akkori vezetők politikusi képességeit. Ki kell mondani határozottan: az 1918–1919 fordulóján, majd a tavasz folyamán vezetési dilettantizmus jellemezte a budapesti kormányzati köröket. Mindez akkor, amikor mód és lehetőség volt bizonyos területek esetében a helyi érdekek és szempontok érvényesítésére.

Különösen igaz ez a könyvben bemutatott Mura mentén, ahol csupán néhány helyi, szlovén származású egyházi személy kezdeményezte a Mariborban székelő stájerországi Szlovén Nemzeti Tanácsnál a térség elcsatolását, mások azonban nem, még a helyi szlovénok sem. Ilyen szempontból döntő a könyvben is idézett Ivan Jerič kortársi beszámolója, aki személyesen jelen volt 1918. december 13-án Ljubljánban, ahol a tartományi kormány elnöke a hozzá látogatóba érkezőktől szerzett tudomást a Murától keletre eső területeken lakó szlovénokról! Ilyen induló alapról kezdődött a Mura mente hovatarozásának eldöntése, s ez a pontos információ jelzi, hogy a Budapesten hiányzó politikai akarat valójában dilettantizmust takart. A műben kiválóan és minden érzelemtől mentesen olvashatóak a további lépések, amelyekből nyomon követhető az egy-

re erősödő követelés arról, hogy a térséget a szláv államalakulathoz csatolják. Mindezek ismertetésekor szó esik a nagyhatalmak elképzeléseiről, a diplomáciai tárgyalásokról és a valós katonai megszállásról. A korábbi feldolgozásokhoz képest Göncz László a térségben kibontakozott autonómiatörekvések bemutatására vállalkozott, s a „vend vidék” kérdésének belső önkormányzati változatát részletesen tárgyalva kimondja a térség lakói számára a lehető legkisebb rossz megoldási javaslatát. A Mura menti autonómia tervek több céllal és több változatban készültek el, melyek között kidolgozott és kevésbé kimerült formák egyaránt akadtak, de eddig csak elnagyolt összegzések készültek az elképzelésekről. Sikeresen írja le a szerző azt a ketősséget, amit a korabeli és helyi származású vezetők átéltek mind a két oldalon. Egyfelől a szlovénséghez való tartozás felismerése, és a kapcsolatok szorossá válásának igénye, másfelől a félelem a Mura jobb partján élőkötől, akik korábban eltérő kapcsolatrendszerben éltek, más kulturális-mentális elemeket tartottak fontosnak, más módon gazdálkodtak. A környék szlovén származású „intelligenciája”, értelmisége nagy kétségeit sikeresen rögzíti a könyv.

Mindenesetre a maribori, ljubljanoi kapcsolatok fokozatos megerősödése azt az illúziót mutatta, hogy az új szláv állam keretei között jobb körülményeik lesznek a Mura mente szlovén lakosainak. A csalódás majd óriási lesz, de erről a földreform kapcsán még szó esik. Másfelől az itt élő, s egy ideig gazdaságilag és a helyi politikai életben fontos szerepet játszó magyar anyanyelvű elit körében meglévő kétkedéseket is bemutatja a mű, bár kevesebb teret szentel ennek a kérdéskörnek. A helyi elit közül is sokan jól látták, hogy a „vendség” más, mint a magyarok, s emiatt számukra valamilyen Magyarországon belüli különállás biztosítása célszerűnek látszik. Az ezekre keresett magyarországi válaszokat összegző alfejezetek pontosítják és részletezik a korabeliek előtt álló lehetőségeket. A könyv alapján és a máshol olvasottak szerint is ebben a két délnyugat-magyarországi járásban felerősödtek a központi döntésszintek dilettáns megoldásai (Budapesten, Zágrábban, Ljubljában egyaránt), melyekhez a helyben élő és tevékenykedő vezetők szintén naiv módon, garanciák nélkül kapcsolódtak. A Mura mente kiváló esettanulmány a polgári fejlődésbe éppen bekapcsolódott, önmagát igen fontosnak és jelen-

tősnek tartó kispolgárok, kereskedők, vállalkozók, gazdag parasztok és bérlők politikai életben való aktivitásának. Tevékenységük a tapasztalatlanság és a profizmus hiánya miatt inkább „szerepzavarnak” nevezhető, nem pedig a „világtörténelem csinálásának”, holott ők ez utóbbit gondolták. Rövid időre olyan polgárok kerülnek a politikai élet középpontjába, akik erre nem készültek fel, és elég információval nem rendelkeztek. Ilyenkor kerülnek fontos beosztásokba tanítók, papok, nyugalmazott katonatisztek, útmesterek stb., ahogyan ez a vizsgált térségben is lejátszódott. A „sorsdöntő napokat” máskor jelentéktelen tényezők, „figurák” döntötték el.

A szerző jól érzékelteti az újonnan szerveződő állam politikusai között meglévő tájékozatlanságot is. A nagyhangú nyilatkozatokat kisszámú katonai akció követte. Emiatt tartom fontosnak Matija Slavič 1919. június 3-án Rudolf Maisternak írt bizalmas levelének közlését, e szerint a katonai parancsnok „cselekedjen hasonlóan, mint a karinthiai és a stájerországi területek esetében, tehát a vidék katonai megszállására ösztönözte a magas rangú tisztet”. A terület belgrádi fenntartóság alá kerülése után elkövetett súlyos atrocitások, a demarkációs vonalon átcsapó, a polgári lakosságot megalázó és meggyalázó jugoszláv katonai provokációkat eddig senki nem ismertette részletesen. A könyvben szó esik ezekről a túlkapasokról, de Göncz László leírja a magyar szabadcsapatok betöréseit is, ezzel hitelessé teszi a történetek bemutatását mind a két nép szakemberei előtt.

A harmadik fejezetben a Mura mentén lezajlott határmegállapításról olvashatunk. A szakirodalomban feldolgozott adatokon túl a szerző átnézte e kérdéskörben is a szombathelyi levéltári forrásokat, s az ott talált adatok alapján sikeresen pontosította a Cree elnöksége alatt működő bizottság tevékenységét. Az elfogultságtól mentes elnök a korszakban kiválóan minősíthető hatásvizsgálatot végzett a helyszínen. Ennek eredményeként egyértelműen megállapította, hogy a vitatott térség vonzása Magyarország felé erősebb, kebelét kivéve. A jelölt közli az 1921. június 3-án íródott elnöki beszámolót, s a hozzá kapcsolt „lettre d'envoi” szövegét. A kísérelőlevélből egyértelműen kiderül, hogy a határmegállapító bizottság a volt Alsólendvai járás magyarok lakta keleti vidéke mellett a határ északi oldala mentén lévő szlovén falvakat is Ma-

gyarországhoz tartozónak véli, mivel Szentgotthárd vonzásába tartoznak, e városka nélkül a vidék funkcionálisan működésképtelen. Az új magyar határ mentéről ilyen szakmailag jól alátámasztott, a párizsi konferencia elvi döntéseivel teljesen szembehelyezkedő alacsony szintű bizottsági döntés nem született, s emiatt célszerű lenne a három évig zajló végleges határkijelölés dokumentumait teljesen közreadni.

A könyv legtöbb új elemet feltáró és elemző része a muravidéki magyarság két világháború közötti társadalmi, politikai és gazdasági életével foglalkozó negyedik fejezete. A szerző bonyolult és nehéz feladatot tűzött ki maga elé célul, mivel egy korszak áttekintését kívánta történelmi módszerekkel leírni. A korábbi feldolgozások, a már többször megdicsért levéltári források áttekintése mellett új módszert is használt a húsz esztendő bemutatásához: interjúkat készített a változásokat átélőkkel. Bár ezek – érthető okok miatt – nem nevesített visszaemlékezések, de hitelességükhöz nem fér kétség.

A két világháború közötti időszak részletezése jól indokolható belső szakaszoláshoz kötődik. Az országos politikai életben lejátszódott változások, a pártok programjának bemutatása nagyvonalakban megtörtént, bár egy magyar olvasó nem biztos, hogy eligazodik a korabeli jugoszláviai pártpalettán. Nagyon fontosnak és érdekesnek tartom a helyi politikusok, értelmiségiek azon csoportjának bemutatását, akik továbbra is a vend nyelvjárás fenntartását tartották fontosnak. Az önálló sajtó megléte, saját régiós párt kezdeményezése azt jelzi, hogy a vidéken élő öslakosok identitáskeresése mellett saját kereteik között folyt egy kompromisszumkeresés is. A „Mörszka Krajina – Muravidék” néven közreadott vend–magyar nyelvű újság cikkeiből vett idézetek nem azt mutatják, hogy egy „madžaron” értelmiségi csoport próbálja befolyását fenntartani, hanem azt jelzik, hogy az új államhoz kerüléskor megfogalmazott helyi illúziókat kéri számon az ott élők. Ebben még a magyarok teljes jogú kisebbségként történő elismerése és a földreform magyarok számára elérhető megvalósítása is belefért, mivel az első ígérek mindenki számára egyforma jogokat terveztek. Teljesen érthető Jože Klekl plébános és a többi politikai erő ideges reagálása minden olyan kezdeményezésre, amely a magyar időszak végén tett ígéreteket kéri számon. Különösen érthető az ideges-

ség, ha ezt szlovén anyanyelvűek fogalmazzák meg. Jellegzetes korabeli – és jelenben is használt – „megoldás”, hogy a vitát más területre kívánják áttenni. A meg nem valósult ígérek helyett a számonkérők „magyarbaráttá” nyilvánításával már nem az eredeti kérdéskör folyik az egyoldalú disputa. A korszakban is kiválóan alkalmazott módszer a „megbélyegzés”, aminek bekövetkezése után az eredeti kérdéskör már nincs is a vita látószögében. Ezt a folyamatot mutatja be a szerző a könyvében, s így követhetők nyomon a helyiek – időnként kétségbeesett – kezdeményezései a térség kulturális és gazdasági sokszínűségének megőrzésére. Nem véletlen, hogy a Muravidék helyi kezdeményezései még ma is olyan hiányosan feltártak, s egy magyar anyanyelvű kutató teszi a legtöbbet a szlovén sajtóságok kimondásához.

A mű nagy érdeme és szakmai újdonsága, hogy felillantja az elemzett húsz évben keletkezett térségen belüli törésvonalat. Ez a valóságban tehát nem a magyar és szlovén (esetleg jugoszláv) ellentéteket rögzítette, hanem két addig eltérő gazdálkodási szokásokkal, kulturális háttérrel rendelkező térség egymáshoz kapcsolódásának konfliktusa. Mindehhez párosult és párosul a teljesen eltérő természetföldrajzi adottság, ahol egy síkvidéki kultúra évszázados hagyományait kell összekapcsolni a magashegyi adottsághoz szokott közösség elvárásaival. Ezt a kettős helyzetet Göncz László időnként ugyan leegyszerűsíti a más vidékekről betelepített hivatalnokok, tanítók, papok és a helyi polgárosodott egyének, csoportok közötti összeütközésre, de ez csak a felszín. A szerző nagyon jól villant fel olyan apró eseteket, ahol kitűnik az igazi érdekellentét. A politikai életben jelzett állapotok esetén ilyen a Radè-féle horvát agrárpárt hosszú évekig meglévő nagy jelentősége egy horvátok által nem lakott térségben. A Drávai Bánságba szervezett Muramente képviselőinek teljes kiszorítása a hatalomból, még az útbizottsági titkári állásból is. Az új politikai elit minden körülmények között meg kívánta szerezni a „magyaroktól megszabadított” hivatali helyeket, s ezt még a helyi szlovénok ellenében is megtették.

A könyv jól adatolt, kiváló esettanulmány arról, hogy az új nemzeti elit kizárólag a hatalmi pozíciók miatt tartotta fontosnak a kétnyelvű vidékek megtartását, s elfelejtette minden korábban általa a többségben lévőktől hiányolt intézményrendszer fenntartását, az

ígért garanciák betartását. A politikai hatalomátvétel után a helyi szlovénok háttérbe szorítása fájdalmas folyamat volt, de igazi nagy törésvonal akkor keletkezett, amikor a térség gazdasági átrendeződését szintén úgy bonyolították le a központi hatalom képviselői, hogy az őshonos szlovének ebből kimaradtak, vagy hátrányt szenvedtek. Ezt a folyamatot villantja fel kiválóan a szerző a Mura mentén lebonyolított földreformot és kolonizációt tárgyaló alfejezetben, ahol jól kirajzolódik a földreform két időszaka. A korai szakasz, amikor még az „államalapítás” során megfogalmazott ígéretekből sok megvalósult. A helyi szlovének mellett a magyarokat sem zárták ki a földbérlés rendszeréből. Az 1923-ban kezdődött új korszakban a magyar és a nem szláv nemzetiségű lakosok földbérlési jogának megvonását kimondó rendelet után eltűnt a korábbi gyakorlat, s a feszültség immár az ide betelepítettek és az itteniek között létezett, s kevésbé volt lényeges a nemzetiségi hová tartozás. A ljubljana levéltár (Državni Arhiv Slovenije) telepítésekkel foglalkozó anyagai közül a szerző átnézte az Eszterházy fond egy részét, de a jegyzetekből kiderül, hogy ez csak töredéke az ott fellelhető dokumentumoknak. Ezért dicséret illeti a szerzőt, s a források elegendőek a szerző által kitűzött cél megvalósításához – vagyis a Muramente általános történeti vázának elkészítéséhez. A mélyrehatóbb elemzésekhez szükséges a többi földdel és gazdasági étellel kapcsolatos adat feltárása is. Egyfelől a jugoszláv korszak statisztikai adatfelvételeinek összegzése, másfelől a falvankénti részletes elemzések.

Az oktatás és a művelődés kérdéseivel foglalkozó részek egymástól elkülönítetten szerepelnek a könyvben. Ezt a két részben történő bemutatást jónak tartom, mivel az iskolák állami kezelésbe történt vétele óta erős központosítást tartottak fenn, s emiatt érdemes külön tárgyalni az állapotot az önkéntes egyesületek által (is) fenntartható művelődési tevékenységtől. Mind a két területről sok példát sorol fel a szerző, de az objektív számokat itt hiányolom. A településenként felsorolt iskolák adatai ugyan megismerhetők a fejezetből, de hiányzik egy jól megírt összefoglaló.

Végző soron a minden térségben végbement átalakulás a korábban említett tényleges törésvonalat erősítette, a helyi szlovén lakosság és a szlovén (esetenként a jugoszláv) állami érdekek összeütközése rajzolódott ki. Bár a szerző ilyen határozottan nem állítja az ér-

dekek összeütközését, de a könyvben felsorolt példák kivétel nélkül erre a következtetésre ösztönzik az olvasót. Ilyen koordináta-rendszerben kell vizsgálni Joze Klekl szerepét, akit sem a kortársak, sem az utókor szakemberei nem tudtak egyöntetűen értékelni. Máskülönben megmagyarázhatatlan Klekl számtalan „pálfordulása”, s jobb esetben gerinctelen, rosszabb esetben korrupt politikus benyomását keltik beszédei, tettei. Holott nem volt az, csak vidéki, felkészületlen, naiv plébánosként került abba a helyzetbe, hogy a máskor szószékről és esküvői tósztok sorában elmondott gondolatai egy történelmi pillanatban, egy konkrét ügy – a tényérés – céljaira kerültek felhasználásra. Naivsága abban állt, hogy nem próbált meg valamilyen biztosítékot beépíteni „szeretett vidéké”, a Mura mente sokkultúrájú, nagyjából toleráns állapotának fenntartására, feltétel nélkül elhitte egy újonnan születő állam újonnan hatalomhoz jutó elitjének ígéreteit. Amikor aztán megkezdődött a tervek megvalósulása, akkor döbrent rá, hogy a korábbi „tűrhetetlen állapotok” mennyiben voltak mégis elfogadhatók, s megélte a nemzetállamban történt csalódást. Jože Klekl nem volt más, mint egy Pannon tájon felnőtt, a sokszínűséghez kisebbségként is hozzászólt, és abban élő értelmiségi, aki keserűen tapasztalta a Mura mente perifériára kerülését. Ráadásul mindez úgy és akkor történt, amikor nyilatkozatok szintjén a vidék érdekében kerültek sor átrendezésekre és átszervezésekre, de a végeredményben nemcsak a magyar lakosság, hanem a Mura mentén korábban ott élők másodrendű állampolgárokká történt lesüllyesztése játszódott le. Ez volt a dilemmája valamennyi kortárs Mura menti szlovén politikusnak, értelmiséginek, gazdasági életben fontos szerepet játszó polgárnak. Szlovénia (és Jugoszlávia) oly erővel ölelte magához e térséget, hogy közben megpróbálta korábbi önálló arculatát eltörölni, eltüntetni.

Klekl és a Mura mentén élők egy ljubljanaiak azóta is „szélkakasok, csapodárok, hol a magyarokhoz húzó, hol onnan menekülők” társasága, holott csak más kultúrához szokott, más vallást is ismerő, más gazdálkodást megvalósító és másként gondolkodó polgárok. A könyv kiválóan mutatja be ezt a kettősséget, s nyomon követi a két volt járás területén húsz év alatt lezajlott változásokat.